

LA MANUFACTURA D'INDIANES, UNA INDÚSTRIA CLAU EN EL CREIXEMENT ECONÒMIC CATALÀ DEL SEGLE XVIII

Alex Sánchez

Universitat de Barcelona

Introducció

L'any 1800, quan tot just començava un nou segle, la Junta de Comerç de Barcelona afirmava que "les indianes constituïen ja la primera indústria de Catalunya". No era una afirmació gratuïta. En aquells moments, la manufactura de les indianes era probablement la que millor representava el creixement econòmic que havia experimentat el Principat durant el segle XVIII¹.

Per què fou aquesta indústria protagonista destacada del desenvolupament econòmic català del segle XVIII i com ho va aconseguir en un període de temps relativament breu, en poc més de 50 anys, i en un país que havia començat el segle de la pitjor manera possible, amb una guerra, la de Successió, que va acabar en la derrota de 1714, són les preguntes que intentarem respondre en aquest article.

De sortida podem afirmar clarament que, en el cas de Catalunya, i especialment en el de Barcelona, la indústria de les indianes ha estat decisiva en la seva història econòmica, almenys per tres raons:

1 Una visió de conjunt sobre la manufactura d'indianes, a: Alex Sánchez (coord.), *La indústria de les indianes a Barcelona, 1730-1850*. Barcelona. Quaderns d'Història, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Barcelona, 2011.

Primer, perquè va ser el punt de partida del procés d'industrialització del país. Les indianes les podem considerar, sens dubte, les teles de la nostra Revolució Industrial. Sense la Barcelona indianaire –si se'm permet l'expressió– del segle XVIII, és molt probable que no hagués existit la Catalunya cotonera i industrial del segle XIX.

Segon, perquè va convertir Barcelona en una de les ciutats manufactureres més importants del continent. Sens dubte, la més important del sud d'Europa.

I, tercer, perquè ha estat un lligam d'unió amb Europa, que ha contribuït, alhora que ens singularitzava dins d'Espanya –aquí hi ha els orígens de la "Catalunya, fàbrica d'Espanya"–, a equiparar-nos amb les regions més avançades i dinàmiques del continent europeu els segles XVIII i XIX.

Quan, i per què, neix la indústria de les indianes a Barcelona

Aquesta indústria sorgeix amb la creació de les primeres fàbriques d'indianes a Barcelona entre 1736 i 1738, i ho fa com un típic procés de substitució d'importacions. Es tracta d'una "indústria nova", que apareix en un context caracteritzat pel

creixement econòmic que s'inicia justament en aquests moments, una vegada superada la crisi que havia patit l'economia catalana després de la guerra, i que va permetre no sols recuperar la vitalitat que aquesta havia manifestat a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, sinó superar-la àmpliament, encetant un període de prosperitat que es va allargar fins a finals del segle, en el qual la indústria de les indians va desenvolupar un paper rellevant.

En aquest context, dos factors resultaren decisius per estimular les primeres iniciatives empresarials. En primer lloc, el creixent consum d'aquestes teles de cotó estampades vingudes d'Àsia, que eren més higièniques i vistoses que les de llana i molt més barates que les de seda. Elles van representar una veritable revolució en la moda. En segon lloc, també hi van contribuir els intents de les monarquies europees –inclosa l'espanyola– de prohibir-ne la importació i l'ús. Prohibicions que responien a conflictes d'interessos amb les manufactures tradicionals de llana i seda, que estaven patint la competència directa d'aquests nous teixits, però que van aconseguir justament l'efecte contrari al que pretenien, ja que van estimular l'aparició d'aquesta nova manufactura per a la qual existia ja una gran demanda prèvia.

En el cas de Barcelona, darrere de les primeres fàbriques hi havia lògicament aquells que estaven en contacte directe amb el negoci, els grans comerciants i els rics botiguers de teles de la ciutat. Ells van aportar les inversions inicials necessàries per crear les noves fàbriques, però per fer-les funcionar es requeria no sols capital, sinó també coneixements tècnics. Fabricar teixits de cotó no era un problema, perquè la tradició artesanal era molt potent a Catalunya i teixidors n'havia en quantitat i

amb qualitat. De fet, una de les claus de la recuperació econòmica després de la guerra va ser la concentració de la població catalana en el treball, i especialment, pel que respecta als àmbits urbans, en el treball artesanal, des del mateix moment de la caiguda de Barcelona el 1714.

El problema era l'estampació. La manca de coneixements en aquest terreny va fer necessari recórrer inicialment a tècnics estrangers (francesos, suïssos, alemanys i suecs) que fossin capaços d'ensenyar els secrets de l'estampació. Contractats pels empresaris i pagats règiament, ells van ser els introductors a Catalunya de l'art d'estampar (elaboració dels colors i fixació d'aquests a les teles, principalment). Unes tècniques que els fabricants catalans van assimilar ràpidament.

En definitiva, la nova manufactura va sorgir sota la iniciativa privada, com una combinació de capital mercantil, experiència artesanal i tècniques estrangeres.

Com es va desenvolupar i quines foren les claus del seu èxit?

El creixement de la nova manufactura fou molt important ja al segle XVIII. Tots els indicadors mostren un procés expansiu i molt dinàmic. Com es pot veure al quadre 1, les 3 fàbriques del 1738 s'havien convertit en 22 el 1768 i s'acostaven a 90 el 1797. Així mateix, dels 2.500 treballadors del 1768, s'arribà als quasi 12.000 del 1791, xifra que en els bons anys de principis de segle (1802-1804) segurament es va superar.

Aquest dinamisme s'ha d'inserir en el procés de creixement econòmic que va experimentar l'economia catalana al segle

Quadre 1. La manufactura d'indians a Barcelona al segle XVIII

Any	Fàbriques	Telers	Taules	Obrers	Indians (metres)	Teles de lli (metres)
1740	3	100		300		
1768	22	634		2.500	1.430.000	
1784	79	2.280	1.019	8.251	5.190.000	5.125.000
1791	84	2.628		11.848	2.036.000	4.816.000
1797	89	2.800		6.590	3.355.000	

Font: Alex Sánchez, *Barcelona, capital de la manufactura cotonera europea?*, a Ramon Grau (ed.) *Presència i lligams territorials de Barcelona. Vint segles de vida urbana*, Barcelona. Quaderns d'Història, núm. 18, 2012, pàg. 197.

XVIII, que, com ens han ensenyat Pierre Vilar, Jaume Torras i Francesc Valls, enfonsa les seves arrels en l'especialització agrícola, en especial en la viticultura, i l'expansió comercial, sobretot amb l'obertura a l'Atlàntic, que estimularen l'augment de la població, el creixement de la manufactura i l'increment de la renda, que, a més, i això fou molt important com a estímul al desenvolupament del mercat, va anar acompanyada d'una distribució més equitativa d'aquesta. Com deia l'autor del *Discurso sobre la Agricultura, Comercio e Industria del Principado de Cataluña* (1780): "aunque habrá otros países en que se encierre mucho más oro y plata (que en Cataluña), no lo habrá quizá en toda Europa en donde más bien repartidos se hallen estos metales".

En la seva evolució es poden diferenciar tres grans etapes:

1. Arrencada i primera consolidació: 1736-1772

Són els anys del seu primer creixement, que la situen ja com una indústria important a Catalunya i a Espanya, durant els quals s'organitza com una manufactura centralitzada i capitalista.

Les fàbriques d'indianes eren veritables protofàbriques, que es caracteritzaven per la concentració de la mà d'obra en un mateix edifici, la divisió del treball en el seu si (fins a 18 activitats diferents, perfectament coordinades, es desenvolupaven entre la fàbrica i el prat d'indianes), l'ús d'una tecnologia simple i manual basada principalment en el teler manual i la taula d'estampar, el domini del capital circulant sobre el capital fix i la seva localització principalment urbana i, sobre tot, barcelonina.

Es tractava, per tant, d'un sector emergent, clarament diferenciat de les indústries tradicionals artesanal i domèstica, que constituïa, però, una manufactura imperfecta, ja que no incorporava la fase de la filatura. Les fàbriques d'indianes reunien en el seu si el tissatge i l'estampació, però la primera matèria bàsica que utilitzaven no era el cotó en floca, sinó el cotó ja filat que, durant la major part del segle XVIII, va procedir principalment de l'illa de Malta.

Sobre aquestes premisses organitzatives i tècniques, el sector es va anar desenvolupant, produint sobre tot indianes i mocadors pintats, que es venien majoritàriament en el mercat interior espanyol i, en molta menor mesura, durant aquest període, a les colònies americanes.

Quadre 2. Principals centres manufacturadors d'indianes a Europa a finals del segle XVIII

Ciutats	Anys	Fàbriques	Obrers	Producció
Barcelona	1784/1791	81	10.240	8.680.000
Manchester	1785	45		
Rouen	1785	38		3.400.000
Glasgow	1785	27		
Hamburg	1790-1800	21	3.200	
Mulhouse	1786	19	3.300	3.300.000
Dublín	1785	14		
Lió	1785	14		560.000
París	1785	13		2.900.000
Londres	1785	13		
Blackburn	1785	12		
Gant	1793	12	881	
Praga	1787	12	936	
Ginebra	1790	11	2.470	
Neuchâtel	1797	6	1.604	2.300.000
Augsburg	1790-1800	9	3.200	
Nantes	1785	8		2.500.000

Font: Ibidem, pàg. 197.

2. Creixement i canvi estructural: 1772-1808

Aquest va ser un període clau, no sols pel gran creixement que va experimentar la manufactura de les indianes, sinó també perquè aquest creixement va anar acompanyat d'importants canvis estructurals.

Dos fets rellevants en l'economia catalana, especialment en el seu sector exterior, van condicionar la seva evolució: l'expansió del comerç amb el nord d'Europa i la creixent vinculació amb el comerç colonial, reforçada pels decrets de lliure comerç. Aquesta obertura a l'Atlàntic va ser fonamental, ja que va impulsar un important procés d'especialització productiva en el sector que estimulà les iniciatives empresarials, propiciant una conjuntura excepcional (1783-1796) que no sols convertí Barcelona en una de les capitals de la "indianeria" europea (com mostra el quadre 2), sinó que fou clau en el desenvolupament i modernització de la manufactura cotonera a Catalunya.

El punt de partida d'aquest procés va ser la importació de teles de lli (els anomenats llençols) de països del nord d'Europa, especialment França, Anglaterra, els Països Baixos i Alemanya, que arribaven com a contrapartida de les exportacions d'aiguarets catalans que es venien massivament en aquells mercats. Unes teles que, posteriorment, eren estampades a les fàbriques d'indianes de Barcelona per ser enviades principalment a les colònies americanes, a canvi, sobre tot, de cotó en floca.

Aquest veritable cercle virtuós va tenir conseqüències de gran abast. D'una banda, les fàbriques d'indianes s'especialitzaren en l'estampat tant de teles de cotó (les indianes, pròpiament dites) com de teles de lli (conegudes a l'època com a "pintats"), abandonant progressivament el tissatge. I això va donar peu que, paral·lelament, apareguessin noves empreses (petits tallers, de fet) especialitzades en el tissatge i dedicades a la producció de teles de cotó en cru, les anomenades "empeses". D'altra banda, l'exportació de llençols pintats a les colònies va afavorir la importació massiva de cotó en floca, cosa que va permetre el desenvolupament, per fi, de la filatura a Catalunya. Un fet clau, que significà el punt de partida del procés de modernització de la manufactura cotonera catalana.

La filatura va néixer, lògicament, com una indústria rural i dispersa, que li disputava el terreny a la indústria llanera tradicional, però va ser en la primera que ben aviat va tenir lloc l'inici del canvi tècnic que associem a la revolució industrial. En efecte, va ser durant els bons anys del negoci colonial (1784-1796) quan es van introduir a Catalunya les primeres màquines de filar tipus Jenny en les seves diferents versions. Però l'aparició de les noves fàbriques mecàniques de filar, que utilitzaven màquines *Water-frame* i *Mule-jenny*, mogudes per vogits i rodes hidràuliques, es produí sobre tot durant els anys de la crisi del comerç colonial, entre 1797 i 1807, provocada pel tancament de les rutes marítimes amb el nord d'Europa i Amèrica com a conseqüència de les guerres amb Anglaterra. Aquest fet va enfonsar el negoci d'estampació de llençols, i va deixar com a única alternativa per a la manufactura catalana la fabricació d'indianes destinades al mercat interior espanyol, la conquesta del qual només era possible si es reduïen preus i es milloraven qualitats, objectius que feien imprescindible la concentració del treball i la mecanització de la producció. Fet que ara era possible pel desenvolupament previ de la filatura domèstica i la importació de les primeres màquines angleses a través de França.

En definitiva, podem afirmar que els beneficis extraordinaris generats per l'estampació de teles de lli exportades a les colònies van servir en bona mesura per impulsar ara la nova filatura mecànica, i amb aquesta l'inici del modern sistema fabril a Catalunya. Darrere el qual, cal no oblidar-ho, hi havia alguns dels més importants fabricants d'indianes de Barcelona, que havien fet bona part de la seva fortuna exportant "platillas pintades" a les colònies.

El resultat va ser la gran expansió de la manufactura d'indianes i teles pintades que va convertir Barcelona, on es concentraven la majoria de les empreses, en una de les capitals de la "indianeria" europea. Un centre que destaca sobretot per una gran aglomeració de fàbriques de dimensions mitjanes, que produïen una àmplia gama de productes amb poques economies d'escala i per un relatiu aïllament dels altres focus de la manufactura europea, cada vegada més localitzats en el centre i nord d'Europa. Però que també va ser capaç, com hem vist, d'encetar o estimular un procés de transformació cap a la indústria moderna.

És en aquest sentit, que cal interpretar les paraules del General Duhesme quan el 1808 ocupà Catalunya al front de l'exèrcit napoleònic: "Desde Ripoll, Olot, Vic, Mataró, Manresa a Barcelona, Igualada, y hasta Tortosa, se encuentra, por todas partes, fábricas de hilar algodón, con máquinas inglesas o a mano; fábricas mecánicas de hacer medias; prensas de indianas; fábricas de telas de hilo y de algodón, de pañuelos, etc."

Una realitat que sorprèn el francès i que és el resultat d'un procés reeixit, les claus del qual cal buscar-les, d'una banda, en la combinació de recursos humans i capital propi, amb tecnologia estrangera ràpidament assimilada, i, de l'altra, en la inserció del sector en les xarxes del comerç exterior de Catalunya, en definitiva en l'economia atlàntica. Una connexió que no va desaparèixer del tot després de la pèrdua de les colònies. La relació amb el mercat americà basada en l'intercanvi de vi per cotó continuà sent el complement imprescindible a la que articulava el mercat espanyol la primera meitat del segle XIX: teixits per blat.

3. La transició al sistema fabril: 1808-1839

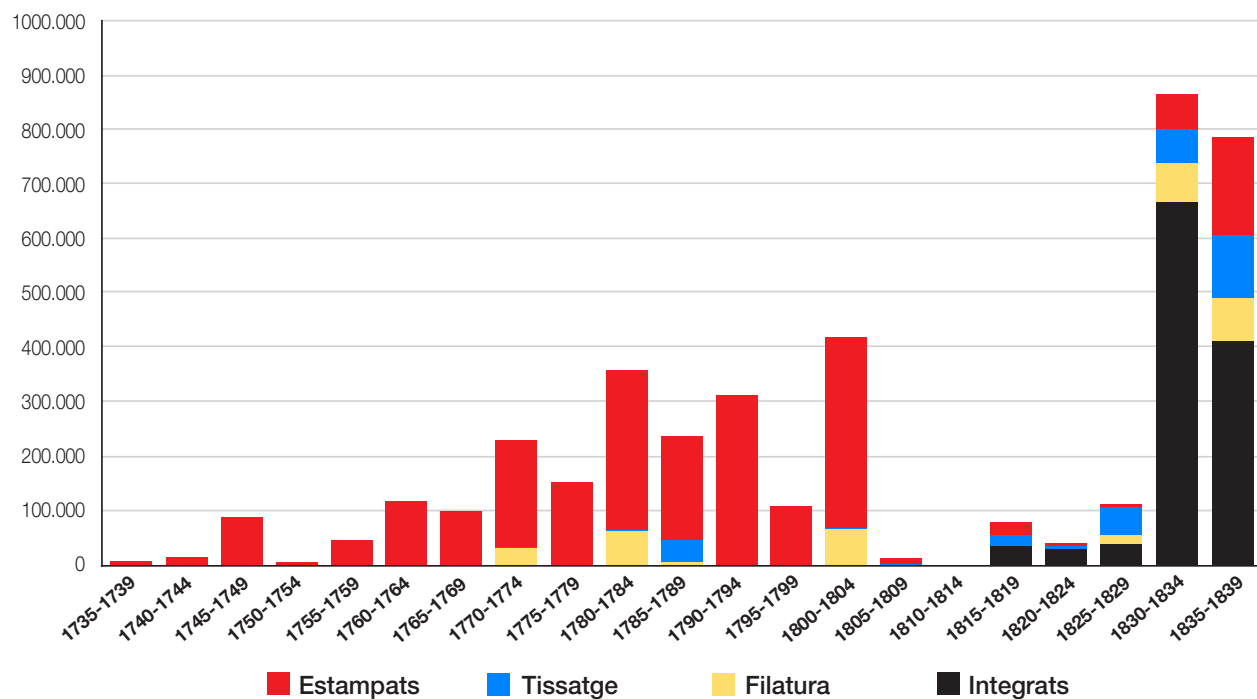
La tercera gran etapa es desenvolupa durant el primer terç del segle XIX i la pregunta que cal fer-se és si l'inici del procés de modernització de la manufactura cotonera que acaben de veure va ser frustrat per la crisi de l'Antic Règim a Espanya.

Quadre 3. Estimació del fusos en actiu en la indústria cotonera catalana (1807-1856)

	1807	1829	1836	1841	1850	1856
Manuais						
<i>Jennies i Bergadanes</i>	81.790	290.700	457.200	446.400	183.778	
Mecànics						
<i>Water-frames i Throstles</i>	10.890	7.028	12.800	19.800	51.000	70.360
<i>Mule-Jennies</i>	2.760	70.285	181.047	326.523	475.490	388.650
<i>Selfactines</i>					96.328	437.054
Total mecànics	13.650	77.315	193.847	346.323	622.858	896.064
Total fusos	95.440	386.013	651.047	792.723	806.636	896.064

Font: Ibidem, pàg. 199.

Gràfic 1. Capitals invertits a la indústria cotonera per tipus d'empresa, 1739-1839 (lliures catalanes)

Font: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i Registre d'Hipoteques de Barcelona. Actes de creació i renovació de societats mercantils.

Durant molt de temps es va creure que sí, que la Guerra del Francès, la pèrdua de les colònies i els enfrontaments polítics i socials van frustrar aquests prometedors inicis, i van abocar la manufactura catalana a una crisi profunda i pràcticament definitiva. Uns problemes que la Junta de Comerç descrivia molt gràficament el 1824: “Una inmensidad de desgracias, guerras llevadas al corazón de la península, divisiones intestinas, insurrección de colonias, sequías, contagios, todos los azotes de la ira divina han descargado en poco tiempo sobre esta malaventurada España”, i que van portar a pensar que la sortida d’aquesta situació no es va donar fins a finals de la dècada de 1830 i que es va produir no precisament sobre els fonaments deixats per la manufactura d’indianes, sinó més aviat sobre les seves cendres.

Avui sabem que no va ser exactament així, i que, a pesar de les dificultats, el procés de modernització, tot i que alentit, va continuar després de 1814. Un procés que va aprofundir els canvis estructurals iniciats abans del conflicte. Així, mentre la manufactura d’indianes, tal com s’havia desenvolupat al segle XVIII, es va transformar ràpidament i es va convertir en una indústria de fase: la dels estampats, la filatura prenia el relleu com a sector dinàmic i motor de la nova indústria cotonera, com es pot apreciar en el gràfic 1.

En aquest sentit, un fet determinant va ser la continuació del procés de mecanització després de la guerra, que fou especialment intens en el cas de la filatura –les noves *Mule-Jennies* de 240 fusos i les contínues de 160 fusos ja funcionaven a Catalunya el 1818–, i més lent, però no negligible, en els altres subsectors. La introducció del cilindre d’estampar data del 1817 i la del teler mecànic de 1828.

La mecanització, a més, va permetre aprofundir en el canvi organitzatiu, potenciant-ne el procés de concentració del treball i de la producció en unitats productives cada vegada més grans i mecanitzades, que integraven les diverses fases del procés productiu, impulsant d’aquesta manera el desenvolupament del factory system a Catalunya.

Aquestes transformacions en el terreny econòmic es van veure afavorides també per canvis de caràcter institucional i polític i, en aquest sentit, va ser especialment rellevant el paper dels empresaris, que no sols es van reforçar organitzativament, amb la creació el 1820 de la Comissió de Fàbriques de Filats, Teixits i Estampats de Cotó, que venia a rati-

ficar a nivell empresarial els canvis estructurals que s’estaven produint en la indústria cotonera catalana, sinó que, a nivell polític, van optar clarament per donar suport a la causa liberal, entenent que el futur de la indústria catalana passava necessàriament per la implantació a Espanya de la monarquia constitucional.

En definitiva, l’aposta decidida per la innovació tècnica i organitzativa durant el primer terç del segle XIX va permetre superar les dificultats dels anys durs de la crisi i impulsar de forma decisiva el procés de modernització de la indústria cotonera a Catalunya.

Quan, l’any 1834, un col·laborador anònim del diari *El Vapor de Barcelona* afirmava: “Què ens quedava als catalans per suplir la pèrdua d’Amèrica i encarar la delicadesa i la finor dels gèneres elaborats enllà dels Pirineus? Ja ho hem dit alguna altra vegada: el nostre enginy, el nostre cor i la nostra llançadora”, estava probablement assenyalant algunes de les claus d’aquest èxit. És a dir, la creativitat, el treball i la receptivitat a la innovació, que eren justament les principals herències deixades per l’etapa manufacturera de la industrialització catalana.

Conclusió

En definitiva, la manufactura de les indianes va ser el punt de partida que va preparar el camí a la indústria moderna. A Catalunya, com en altres regions del continent europeu, hi va haver tota una fase prèvia i formativa que va anar creant les condicions econòmiques, tècniques i institucionals que feren possible l’aparició del sistema fabril modern.

Aquesta fase manufacturera del procés d’industrialització va generar tot un conjunt de factors acumulatius –des de formació de capital a la constitució de xarxes mercantils, passant pel desenvolupament de capacitats empresarials, la formació d’una mà d’obra qualificada, la sensibilització pel canvi tècnic o l’aparició de noves institucions econòmiques– que van fer que Catalunya, abans de convertir-se, a mitjan segle XIX, en la “Fàbrica d’Espanya”, ja fora, a finals del segle XVIII, com deia la Junta de Comerç de Barcelona, el “*Taller General del Reyno*”. ■